

અમદાવાદ શહેર અને સરહદી વિસ્તાર બનાસકાંઠા જિલ્લા પોલીસનું માળખું અને તેની કાર્ય પદ્ધતિ નો વિશ્લેષણાત્મક અભ્યાસ

રાજપૂત થાનાભાઈ વરજાગાભાઈ¹, ડૉ. અમિતકુમાર શાહ²

¹ પીએચ.ડી., રિસર્ચ સ્કોલર, મોનાર્ક યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

² મોનાર્ક યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

ABSTRACT

બંધારણ મુજબ પોલીસ એ રાજ્ય સંચાલિત સંસ્થા છે. પરિણામે ૨૮ રાજ્યોમાંથી દરેક પાસે તેની પોતાની કાયદા અમલીકરણ એજન્સી છે. કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવવામાં રાજ્યોને મદદ કરવા માટે કેન્દ્ર તેના પોતાના પોલીસ દળો પણ રાખે છે. પરિણામે, તે સાત સેન્ટ્રલ પોલીસિંગ અને અન્ય ઘણી પોલીસ સંસ્થાઓમાં વિવિધ વિશિષ્ટ કાર્યો કરવાનું ચાલુ રાખે છે, જેમાં ગુપ્ત માહિતી સંગ્રહ, તપાસ, સંશોધન, રેકૉર્ડકીપિંગ અને શિક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. પોલીસદળો કાયદાની જાળવણી અને અમલીકરણ, ગુનાઓ પર કાર્યવાહી કરવા અને રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા અને સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. ભારત જેવા વિશાળ અને ગીચ વસ્તીવાળા દેશમાં, પોલીસદળોને કર્મચારીઓ, શસ્ત્રો, ફોરેન્સિક, સંદેશાવ્યવહાર અને પરિવહન સહાયની દ્રષ્ટિએ સારી રીતે પ્રશિક્ષિત હોવું આવશ્યક છે. તેઓને તેમની વ્યાવસાયિક જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરવા માટે કાર્ય કરવાનો અધિકાર પણ જરૂરી છે, જ્યારે નબળા પરિણામો અથવા સત્તાના દુરુપયોગ માટે તેમજ પર્યાપ્ત કાર્યકારી પરિસ્થિતિઓ (એટલે કે કામના કલાકો અને પ્રમોશનલ તકોનું નિયમન) માટે જવાબદાર રાખવામાં આવે છે.

ભારતમાં પોલીસ અને સુધારા અંગે સતત ચર્ચા ચાલી રહી છે. વિધાનસભા દ્વારા નિયુક્ત કરાયેલા કેટલાંક કમિશન પોલીસ સુધારણા અંગે સરકારી અહેવાલો અને ભલામણો પહોંચાડી રહ્યાં છે. ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતે ૨૦૦૬ માં પોલીસ સુધારણા માર્ગદર્શિકાનો આદેશ આપ્યો હતો, પરંતુ કેન્દ્ર અને રાષ્ટ્રીય સરકારો કોર્ટના નિર્દેશને અવગણે છે અથવા નકારી કાઢે છે. કોમન વેલ્થ હ્યુમન રાઇટ્સ ઇનિશિયેટિવ (CHRI) સમગ્ર દેશમાં કોર્ટની માર્ગદર્શિકાના અમલીકરણની સ્થિતિ પર સતત નજર રાખે છે. આ લેખ સંક્ષિપ્તમાં ભારતમાં પોલીસ સુધારાઓની ઝાંખી, પોલીસ સુધારણા અથવા ભારતમાં પોલીસ સુધારા અંગેના ન્યાયિક પ્રતિભાવો અને પોલીસ સુધારાના સંદર્ભમાં સુપ્રીમકોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલી માર્ગદર્શિકાના અમલીકરણના સંબંધમાં ભારતના સર્વોચ્ચ અદાલતના વિવિધ ચુકાદાઓ પ્રદાન કરશે.

સંશોધન પરિચય:

કોઈપણ સમાજને પ્રગતિ કરવા માટે માનસિક શાંતિ અને અનુકૂળ સંજોગોની જરૂર હોય છે. અવ્યવસ્થિત અને અરાજક સમાજો અયોગ્ય બાબતોમાં તેમની તમામ ક્ષમતાઓને ખતમ કરી દે છે. બીજી તરફ, જો તેઓમાં સલામતી, સુરક્ષા અને વ્યવસ્થાની ભાવના હોય તો તેઓ વિકાસ અને સમૃદ્ધિ મેળવી શકે છે. અહીં સમાજમાં પોલીસની ભૂમિકા મહત્વની બની જાય છે. દરેક સમયે, કોઈને કોઈ સ્વરૂપે, આ સિસ્ટમ વિવિધ જવાબદારીઓ અને ફરજો સાથે અસ્તિત્વમાં છે.

પોલીસ શબ્દ લેટિન શબ્દ ‘પોલિટિયા’ પરથી ઉતરી આવ્યો છે, જેનો અર્થ થાય છે રાજ્યની સ્થિતિ. આ શબ્દનો અર્થ છે, કાયદાની વ્યવસ્થા અને નિયમનની જાળવણી માટે નિયમનની વ્યવસ્થા. તે વ્યાપકપણે જાહેર વ્યવસ્થાની હેતુપૂર્ણ જાળવણી અને વ્યક્તિઓ અને સંપત્તિના તેમના પ્રત્યેના ગેરકાયદેસર કૃત્યોના કમિશનથી રક્ષણનો ઉલ્લેખ કરે છે. તે જાહેર વ્યવસ્થાની સલામતી જાળવવાની અને ગુનાના નિવારણ અને શોધ સહિત કાયદાનો અમલ કરવાની ફરજ સાથે ચાર્જ કરાયેલા નાગરિક કાર્યકર્તાઓનો પણ ઉલ્લેખ કરે છે. ભારત જેવા બહુસાંસ્કૃતિક, બહુ-વંશીય અને વિશાળ વસ્તી ધરાવતા દેશમાં આ કાર્ય વધુ મુશ્કેલ બની જાય છે.

પોલીસિંગ એ સતત બદલાતા સમાજમાં શાંતિ અને વ્યવસ્થા જાળવવાનું વિજ્ઞાન છે. તેથી, પોલીસિંગ ફિલસૂફી, પોલીસિંગ પદ્ધતિઓ અને પોલીસિંગ માટે જવાબદાર લોકોનું વલણ એકસરખું રહી શકે નહીં. આમ, તે ઇતિહાસના વિવિધ તબક્કાઓમાંથી કેવી રીતે વિકસિત થયું છે અને તેણે તેનું વર્તમાન સ્વરૂપ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યું છે તે જોવું મહત્વપૂર્ણ બની જાય છે. પરંતુ તે પહેલા, વર્તમાન સમયની પોલીસ તંત્ર, તેની રચના અને કાર્યો તરફ દોરી ગયેલા કારણો અને પરિસ્થિતિઓ પર એક નજર કરીએ તો વધુ સુસંગત રહેશે.

ભારતમાં પોલીસ સેવાઓની પૃષ્ઠભૂમિ:

આધુનિક રેખાઓ પર ભારતીય પોલીસનો ઇતિહાસ ૧૮મી સદીના પ્રારંભનો છે. એક અલગ નિયમિત પોલીસ દળનો વિચાર જે આજે અસ્તિત્વમાં છે તે બ્રિટિશ કાળ પહેલાં અને શાસનની શરૂઆત પછી પણ નોંધપાત્ર સમય માટે વિચારણામાં ન હતો. ૧૭૭૪માં જ વોરન હેસ્ટિંગ્સે કંપનીના શાસન હેઠળ પ્રથમ વખત પોલીસ સુધારણા માટેના અનેક પગલાં રજૂ કર્યા હતા, જે પાછળથી ૧૮૬૧ના પોલીસ અધિનિયમમાં પરિણમ્યા હતા. સર ચાર્લ્સ નેપિયરને નવા જોડાયેલા પ્રદેશના વહીવટના પ્રભારી બનાવવામાં આવ્યા હતા. સિંધ (હવે પાકિસ્તાનમાં). આ ગુનાચર અને મુશ્કેલ વિસ્તારનો સામનો કરવા માટે તેણે સ્થાનિક પોલીસ તંત્રનું પુનર્ગઠન કર્યું જેથી તે યોગ્ય રીતે કાર્ય કરી શકે અને ઇચ્છિત પરિણામો લાવી શકે.

આ સિસ્ટમ બે સિદ્ધાંતો પર આધારિત હતી:

- પોલીસને સૈન્યથી સંપૂર્ણપણે અલગ કરવી જોઈએ;
- તેઓએ સ્વતંત્ર સંસ્થા તરીકે કાર્ય કરવું જોઈએ,
- કાયદો અને વ્યવસ્થાની જવાબદારીઓ નિભાવવામાં કલેક્ટરોને મદદ કરવી.

બનાસકાંઠા જિલ્લા

બનાસકાંઠા રેન્જ	અંબાજી
	દાંતા
	પાલનપુર શહેર
	પાલનપુર તાલુકો

અમદાવાદ શહેર

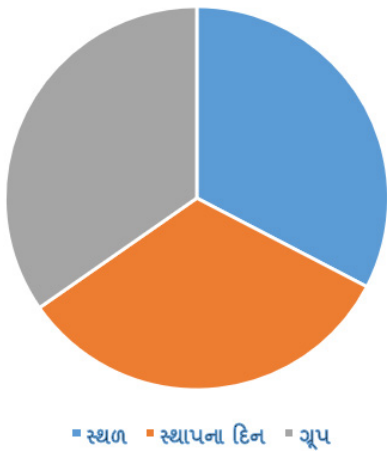
અમદાવાદ કમિશ્નરેટ	ટ્રાફિક બાન્ય, અમદાવાદ
	મહિલા પોલીસ સ્ટેશન (કારન્જ)

ગુજરાત રાજ્ય પોલીસ સંગઠન:

ગુજરાત રાજ્યમાં મુખ્યત્વે બોમ્બે પોલીસ એક્ટ ૧૯૫૧ અને બોમ્બે વિલેજ પોલીસ એક્ટ, ૧૯૬૭ અને બોમ્બે સ્ટેટ રિઝર્વ પોલીસ ફોર્સ એક્ટ ૧૯૫૧ અને તેના નિયમો લાગુ છે. સુગમ પોલીસ વહીવટ માટે ૧૯૭૫માં તૈયાર કરાયેલ ગુજરાત પોલીસ મેન્યુઅલના ત્રણ ગ્રંથો છે. હાલના પોલીસ સંગઠનો, તેમને લાગુ પડતા કાયદા, તેમની ફરજો અને સમાજના વધુ સારા હિતમાં તેમની ફરજો પૂરી કરવા તેમની સમસ્યાઓનો અભ્યાસ કરવાનો આ મારો પ્રયાસ છે.

ગુજરાત પોલીસ ગુજરાત રાજ્યની કાયદા સુરક્ષાની સંસ્થા છે. તેનું મુખ્ય મથક રાજ્યના મુખ્ય મથક ગાંધીનગર ખાતે આવેલું છે.

મે, ૧૯૬૦માં મુંબઈ રાજ્ય મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાત એમ બે અલાયદાં રાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગયું. તે વખતે ગુજરાત રાજ્યને બે એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપો સોંપવામાં આવ્યાં અને ગુજરાતનાં ઉપર્યુક્ત આ બંને ગ્રૂપો એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ ૩ અને એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપને ફરી નવેસરથી અનુક્રમે એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ ૧ વડોદરા અને એસ.આર.પી. ગ્રૂપ ૨ ગોંડલ તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યાં. ત્યારબાદ ક્રમશઃ અન્ય એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપોની સ્થાપના કરવામાં આવેલ છે. આ તમામ એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપો હવે આઈ.આર.બી. પેટર્ન ઉપર આધારિત છે. એસ. આર.પી. ગ્રૂપો રાજ્યમાં કઈ કઈ જગ્યાએ આવેલાં છે તેની અને તે તમામના સ્થાપના-દિન અંગેની માહિતી નીચે મુજબ છે.

આકૃતિ ૧: ગુજરાત એસ.આર.પી.એફ ગ્રુપ

અ.નં.	ગ્રુપ	સ્થળ	સ્થાપના-દિન
૧.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૧	વડોદરા	૧-૫-૧૯૪૮
૨.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૨	અમદાવાદ	૧૯-૧૧-૧૯૫૬
૩.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૩	મડાણા	૫-૮-૧૯૬૦
૪.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૫	ગોધરા	૧૫-૩-૧૯૬૫
૫.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૭	નડિયાદ	૧-૯-૧૯૬૫
૬.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૮	ગોંડલ	૭-૮-૧૯૬૫
૭.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૯	વડોદરા	૧૩-૧૧-૧૯૬૭
૮.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૧૦	ઉકાઈ	૧૬-૧૧-૧૯૬૮
૯.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૧૧	વાવ (સૂરત)	૧૧-૨-૧૯૮૧

૧૦.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૧૨	ગાંધીનગર	૧-૨-૧૯૮૩
૧૧.	એસ.આર.પી.એફ. ગ્રૂપ-૧૩	રાજકોટ	૧-૨-૧૯૮૩

ગુજરાત રાજ્ય માટે પોલીસ દળનું માળખું:

ગુજરાત રાજ્ય પોલીસદળનું બંધારણ. ગુજરાત રાજ્યના પોલીસદળની રચના બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ના XXII હેઠળ કરવામાં આવી છે, જે ગુજરાત અનુકૂળનકાયદા (રાજ્ય અને સમવર્તી વિષયો) ઓર્ડર, ૧૯૬૦ દ્વારા અનુકૂળિત છે, જે બોમ્બે પુનર્ગઠન અધિનિયમ, ૧૯૬૦ની કલમ હેઠળ બનાવેલ છે. ગુજરાતસરકાર ૧ મે ૧૯૬૦ ના રોજ અને ગુજરાત સરકારના ગેઝેટ, એક્સ્ટ્રા ઓર્ડિનેરી, તારીખ ૧ લી મે ૧૯૬૦ ના રોજ પ્રકાશિત, અને સમય સમય પર સુધારેલ.

બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ની કલમ-૩ મુજબ સમગ્ર ગુજરાત રાજ્ય માટે એક પોલીસદળ હશે.

બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ની કલમ-૩ મુજબ સમગ્ર ગુજરાત રાજ્ય માટે એક પોલીસદળ હશે.

બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ની કલમ-૪ મુજબ સમગ્ર ગુજરાત રાજ્યમાં પોલીસદળનું અધિક્ષક રાજ્ય સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવે છે અને તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે અને પોલીસદળના કોઈપણ સભ્ય પર કોઈપણ અધિકારી દ્વારા કોઈ નિયંત્રણ, દિશા અથવા દેખરેખ કરી શકાય છે. આવા સુપરિન્ટેન્ડન્સનો ઉપયોગ કરી શકાય તેવો વિષય.

પોલીસ દળનું બંધારણ: બોમ્બે પોલીસ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ની કલમ-૫ મુજબ ગુજરાત પોલીસ દળનું બંધારણ નીચે મુજબ છે:-

આ કાયદાની જોગવાઈઓને આધીન-

પોલીસ દળમાં વિવિધ રેક્રમાં આવી સંખ્યાનો સમાવેશ થાય છે અને રાજ્ય સરકાર સામાન્ય અથવા વિશેષ હુકમ દ્વારા નક્કી કરી શકે તેવી સંસ્થા અને એવી સત્તાઓ, કાર્યો અને ફરજો ધરાવે છે; પોલીસ દળની ભરતી, વેતન, ભથ્થાં અને સેવાની અન્ય તમામ શરતો એવી રહેશે કે જે રાજ્ય સરકાર દ્વારા સમયાંતરે સામાન્ય અથવા વિશેષ હુકમ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવી શકે.

અનુસૂચિ I ના ભાગ I અથવા II માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ અધિનિયમો અને કલમ હેઠળ પોલીસદળના સભ્યો તરીકે માનવામાં આવતા પોલીસદળના સભ્યોની ભરતી, પગાર, ભથ્થા અને સેવાની અન્ય શરતોને સંચાલિત કરતા નિયમો અને આદેશો ૩, કલમ (b) હેઠળ ફેરફાર અથવા રદ ન થાય ત્યાં સુધી અમલમાં રહેશે; પરંતુ કિસ્સામાં પોલીસદળના સભ્યો; તે અનુસૂચિના ભાગ II માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ અધિનિયમો હેઠળ રચાયેલ આવા ફેરફાર અથવા રદ ૧૯૫૬ ના રાજ્ય પુનર્ગઠન અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૧૧૫ ની પેટા-કલમ (૭) ની જોગવાઈને આધીન રહેશે. આ કલમમાં કંઈપણ લાગુ પડતું નથી. ભારતીય પોલીસ અને ભારતીય પોલીસ સેવાના સભ્યોની ભરતી, પગાર, ભથ્થાં અને સેવાની અન્ય શરતો.

નિષ્કર્ષ

જોજદારી કેસમાં તપાસ ગેરવર્તણૂકના ચોક્કસ કૃત્ય વિશેના તથ્યો અને પુરાવાઓની તપાસ કરવા માટે કરવામાં આવે છે. તપાસની સત્તા માત્ર પોલીસને જ આપવામાં આવી છે. CrPC ના XII પ્રકરણમાં પોલીસ તપાસની જોગવાઈઓ વિશે વાત કરવામાં આવી છે. પોલીસ દ્વારા તપાસની પ્રક્રિયા તરત જ શરૂ કરી શકાય છે કે તેઓને બાતમીદાર પાસેથી કોઈ માહિતી મળે અથવા તેમની પાસે કોગ્નિઝેબલ ગુનો બનવાની શંકાનું કારણ હોય. કલમ ૧૫૪ હેઠળ તપાસ શરૂ થાય છે અને તે માટેની પ્રક્રિયા CrPC ની કલમ ૧૫૭ માં ઉલ્લેખિત છે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. ગુજરાત પોલીસ અધિનિયમ, ૧૯૫૧ ગુજરાતીમાં ૨૦૨૧-૨૨ આવૃત્તિ
(કાયદાનું ગૃહ)
૨. ગુજરાત પોલીસ એક્ટ અંગ્રેજીમાં - ગુજરાતી ડિગ્લોટ એડિશન । મિલ્હાન દ્વારા
૩. તાજેતરના સુધારાઓ અને મહત્વપૂર્ણ ચુકાદાઓ સાથે ગુજરાત પોલીસને
લગતા અન્ય કાયદાઓ સાથે ગુજરાત પોલીસ અધિનિયમ । ડી.કે.શર્મા